

Toenemend aantal Toendrarietganzen *Anser serrirostris rossicus* op het Fochteloërveen

Herman Feenstra en L.M.J. van den Bergh

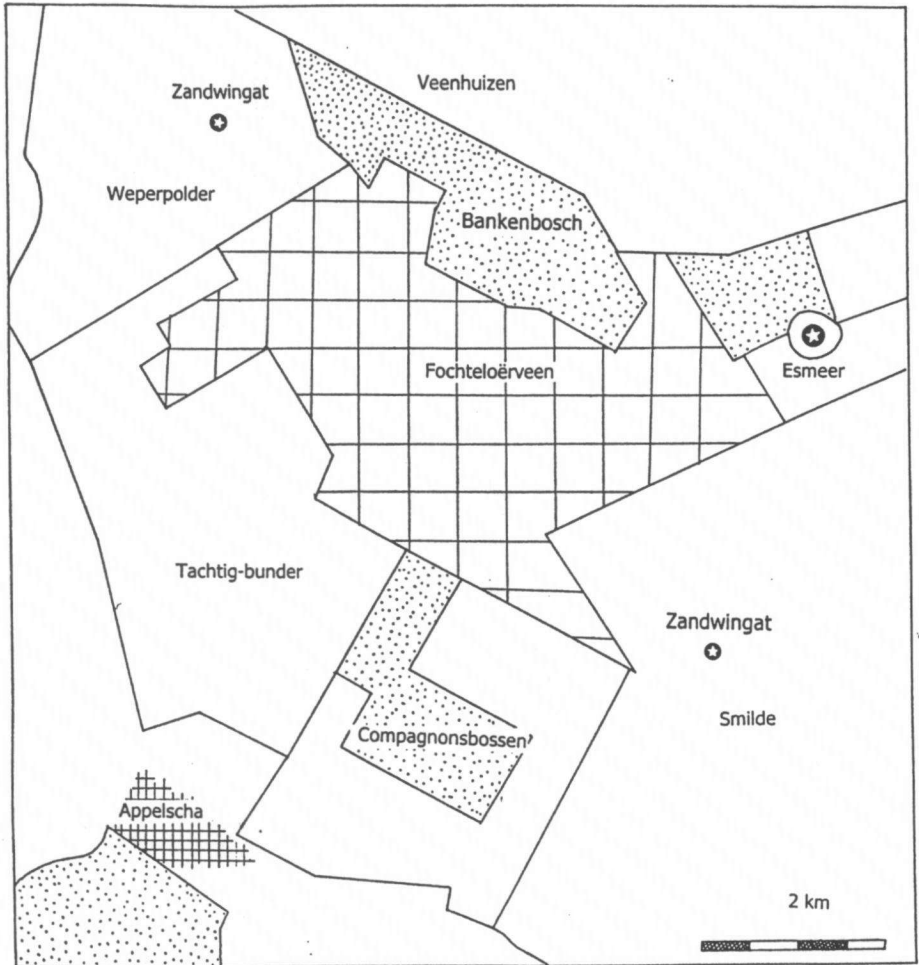
De aantallen overwinterende Toendrarietganzen namen in en rond het Fochteloërveen de afgelopen jaren sterk toe. Het gebied is de laatste jaren internationaal een belangrijk overwinteringsgebied geworden. Oorzaak voor de toename moet waarschijnlijk worden gezocht in vernatting van de potentiële slaappleatsen, waardoor deze aantrekkelijker zijn geworden en een florissante voedselsituatie in de directe omgeving.

In de afgelopen jaren is het aantal Toendrarietganzen dat overwintert op en rond het Fochteloërveen sterk in aantal toegenomen. Voor de winter van 1978-79 ging het om enkele honderden, maar in 2001 werden 14.000 vogels geteld, wat neerkomt op meer dan twee procent van de wereldpopulatie. Daarnaast lijken de vogels steeds eerder te arriveren in het overwinteringsgebied. Waarom werd het Fochteloërveen zo interessant voor de ganzen?

Onderzoeksgebied

Het Fochteloërveen ligt op de grens van Friesland en Drenthe. De oppervlakte van het onderzoeksgebied is circa 2000 hectare. Het is een uitgestrekt open gebied met heide, veenplanten, grassen en waterplassen. Aanzienlijke delen van de kern bestaan uit pijpenstrootje. Aan de rand bevindt zich opslag van voornamelijk berk. Door het aanleggen van kilometers damwanden is het gebied in 2000-2001 op een groot aantal plaatsen natter geworden. Als gevolg hiervan is de oppervlakte (ondiepe) waterplassen fors toegenomen. Verder zijn het Esmeer (Pingoruïne) en het Vloeveldencomplex (van voormalige aardappelfabriek) waterpartijen van betekenis.

Het foeragegebied is opgedeeld in 5 gebieden namelijk: Weperpolder, Fochteloo-Tachtig Bunder, Ravenswoud en Esmeer en overig gebied Smilde. Het gebied Weperpolder bestaat vrijwel geheel uit grasland. In dit deel bevindt zich een zandgat. Fochteloo-Tachtig Bunder bestaat globaal voor de helft uit grasland en de helft uit bouwland. Tegen het Fochteloërveen aan zijn meerdere percelen door Natuurmonumenten aangekocht die in rap tempo veranderen in monoculturen van citrus en distels. In het gebied Ravenswoud bevinden zich de Compagnonsbossen. Ook Ravenswoud bestaat globaal voor de helft uit akker en de andere helft uit grasland. Het gebied tussen de Compagnonsbossen en het veengebied bestaat grotendeels uit grasland. Het overig gebied tussen het Fochteloërveen en Smilde bestaat voornamelijk uit akkerland.

Figuur 1. Overzicht van het onderzoeksgebied. *View over the study area.*

Werkwijze

Ganzen zijn bijna altijd wekelijks, soms meermaal daags, geteld in de periode oktober-februari, deels in het kader van de ganzen- en zwanentellingen, georganiseerd door SOVON. Vanaf 1993 is intensief naar rietganzen gekeken in een gebied van c. 8.000 hectare. Het gebied is opgedeeld in acht telgebieden. Drie in het veengebied waar wordt geslapen en de overige vijf erbuiten waar wordt gevoerageerd. De eerste onderzoeksjaren is op de slaapplaats geteld maar nadat dit ondoenlijk werd door de massale aankomst en de verspreid liggende slaapplaatsen in het veen

zijn vanaf 1997 voornamelijk de aantallen op de pleisterplaatsen vastgelegd.

De tellingen in het foerageergebied zijn uitgevoerd met auto, verrekijker en telescoop. Groepen ganzen zijn snel te traceren aangezien er meestal wel enkele exemplaren in de lucht 'hangen' en deze vliegbewegingen direct opvallen. Wanneer verstoring uitblijft wordt vaak in één groep of in enkele grote groepen in de buurt van elkaar gefoerageerd. Dagen achtereenvolgend verblijven de ganzen in een vast gebied en zijn eenvoudig op te sporen. De slierten ganzen 's ochtends en 's avonds in de lucht helpen de locatie te bepalen waar wordt gefoerageerd. Wanneer er veel verstoring is, ontstaan kleinere groepen die langzaam weer samenklonteren tot grote groepen. Naast tellingen in het foerageergebied zijn ook slaapplaatsstellingen uitgevoerd om een beeld te krijgen van de plaatsen die gebruikt worden door de ganzen.

Resultaten

Ondersoorten

Eigenlijk is de naam 'rietgans' misleidend, omdat hieronder twee volkomen verschillende groepen van ganzen worden samengevat, namelijk Taiga- en Toendraganzen. Van beide typen komen bovendien meerdere geografische rassen voor. In en rond het Fochteloërveen gaat het om de Europese Taigarietans *Anser fabalis fabalis*, de Westsiberische Toendrarietgans *Anser serrirostris rossicus* en de Oostsiberische Toendrarietgans *Anser serrirostris serrirostris*.

De samenstelling van de overwinterende rietganspopulatie in de omgeving van het Fochteloërveen is gedurende de laatste 25 jaar ingrijpend veranderd. In de jaren zeventig waren er op deze pleisterplaats vrijwel uitsluitend Taigarietganzen aanwezig, die vooral foerageerden in de omgeving van Appelscha-Oosterwolde en in het dal van het Koningsdiep. Het betrof meestal slechts enkele honderden vogels maar dit aantal daalde tot minder dan honderd in de jaren negentig.

Gedurende de tweede helft van de jaren tachtig nam het aandeel van de Toendrarietgans *A. s. rossicus* beduidend toe. Aan het einde van de jaren tachtig waren er regelmatig enkele duizenden van deze ganzen in het gebied aanwezig en in de loop van de jaren negentig groeide de populatie tot meer dan 5000 ganzen en kon het aantal zelfs oplopen tot ruim 13.000 exemplaren (tabel 1). In het seizoen 1999/2000 waren er wat minder ganzen, maar de winter 2000/2001 gaf daarentegen het recordaantal van 14.000 te zien.

In januari 1998 werden maximaal 104, in februari 75 en in maart 20 Europese Taigaganzen geteld. Op 4 maart 1998 werden er op een nat grasland in de Tachtig Bunder 85 Oostsiberische Toendrarietganzen waargenomen en op 6 januari 1999 foerageerden er ten minste 250 Oostsiberische Toendrarietganzen naast 2660 Westsiberische Toendrarietganzen en 60 Europese Taigaganzen op graslanden in de Weperpolder. In 1999 werden in februari 100 Europese Taigarietganzen geteld. In 2000 werd halverwege januari een groep van 150 exemplaren opgemerkt en in februari en maart slechts een enkeling gezien.

De belangrijkste pleisterplaatsen voor Taigarietganzen liggen vrij ver van het Fochteloërveen in het noordelijk deel van het Hunzedal, het Bargerveen en Zuidwest Drenthe (Venema 2001).

Tabel 1. Aantal Toendrarietganzen in het Fochteloërveen in 1997-2001. *Number of Tundra Bean Geese in the Fochteloërveen in 1997-2001.*

Jaar <i>Year</i>	1997	1998	1999	2000	2001
Januari <i>January</i>	2.600	7.107	6.900	6.400	8.248
Februari <i>February</i>	3.475	10.550	13.300	6.500	14.000
Maart <i>March</i>	350	1852	0	1.600	4.250
September <i>September</i>	0	0	0	0	18
Oktober <i>October</i>	0	0	360	750	1250
November <i>November</i>	1.774	2.150	1.600	2.600	2.600
December <i>December</i>	1.900	3.800	3.130	6.340	5.760
Maximum Fochteloërveen	3.475	10.550	13.300	6.500	14.000
Maximum Drenthe	4.731	27.304	42.689	20.315	27.326
Maximum Nederland	95.109	68.348	144.340	-	-

Fenologie

De laatste jaren zijn Toendrarietganzen al halverwege oktober aanwezig (tabel 2). Enkele jaren terug waren dat slechts kleine groepjes, maar in 2000 zijn op 24 oktober al 750 Toendrarietganzen geteld. De eerste groepen ganzen maken gebruik van de ZW-hoek: Fochteloë-Tachtig Bunder. Hier wordt gefoerageerd en voorverzameld voordat ze naar de slaappleaats vliegen. . Ganzen van de westelijke Toendravorm vertrekken reeds in februari en begin maart uit Nederland, maar in de tweede helft van maart 2001 verbleven er nog zeer langdurig grote aantallen Toendrarietganzen in het Fochteloërveen. Tot in de derde week van maart waren er enkele duizenden van deze vogels aanwezig en zelfs op 30 maart werden er nog 600 exemplaren gezien. Het lijkt geen twijfel dat dit allemaal ganzen waren met een oostelijke herkomst.

Tabel 2. Fenologie van Toendrarietganzen in het Fochteloërveen over de periode 1997-2001. *Phenology of Tundra Bean Geese in the Fochteloërveen in 1997-2001.*

Winter <i>Winter</i>	Eerste waarneming <i>First observation</i>	Aantal <i>Number</i>	Laatste waarneming <i>Last observation</i>	Aantal <i>Number</i>
1997-1998	28 oktober	12	14 Maart	13
1998-1999	14 november	300	21 Februari	1500
1999-2000	20 oktober	155	18 Maart	360
2000-2001	15 oktober	240	30 Maart	600

Herkomst, trek en uitwisseling met andere gebieden

De Toendrarietganzen die in het Fochteloërveen overwinteren trekken in de herfst vanuit het noorden van Rusland en Noordwest Siberië overwegend via de Baltische Staten, Polen en Oost-Duitsland naar West-Europa. Aan de Guelpersee in de voormalige DDR zijn sinds het seizoen

1977-1978 grote aantallen van deze vogels gevangen en voorzien van een gele halsband met een inscriptie van letters en/of cijfers. Hiervan werden er door de jaren heen ten minste 10 afgelezen in de voedselgebieden rondom het Fochteloërveen.

Vier van deze vogels werden eenmalig in het Fochteloërveen gesignaleerd. Twee vogels werden eenmaal in de Veenkoloniën gezien (Borgercompagnie en Wildervanck). De resterende 4 vogels zijn over meerdere jaren vastgesteld in de Noordoostpolder (3), Grootte Peel (1), Het Deltagebied (2), Wieringermeer (1) dan wel Veenkolonieën (2). Aan de hand van de verkregen waarneming van deze 10 vogels valt op te maken dat er tot dusverre geen Toendrarietganzen zijn geweest die consequent jaar op jaar terugkeerden naar het Fochteloërveen. Het verloop van de winter heeft een grote invloed op aantallen en trekbewegingen van Toendrarietganzen. In zachte winters verblijven in februari de meeste ganzen in het noorden van het land. Sneeuwval en vorstperioden in ons land en in omringende landen heeft massale verplaatsingen van ganzen tot gevolg.

Foto 1. Slaaptrek van Toendrarietganzen, Smilde, 7 februari 1999 (Herman Feenstra). *Evening migration of Tundra Bean Geese, Smilde, 7 February 1999.*

Slaapplaatsen

Met de toename van het open water in het Fochteloërveen is het gebruik van de slaapplaats veranderd. Vroeger werd vooral de slaapplaats Esmeer gebruikt (van Dijk 1985). Tegenwoordig worden de ondiepe waterplassen in het Fochteloërveen gebruikt. Deze waterplassen worden over de hele linie gebruikt, mits ze niet te dicht bij doorgaande wegen of paden liggen (Figuur 1). Vooral de rustige, centraal gelegen plassen hebben de voorkeur. Naast de veenplassen is ook het Esmeer in trek als slaapplaats.

Vorst speelt een grote rol bij de keuze van slaappleaatsen. Bij geringe vorst vriezen veel veenplassen snel dicht en worden niet meer door de ganzen benut. Na jaren tellen is gebleken dat het Esmeer van groot belang is tijdens vorstperiodes. Wanneer de plassen op het veen zijn dichtgevroren en het Esmeer nog open ligt kunnen tot 12.000 exemplaren op deze plas slapen (Feenstra 1999). Vrijwel alle ganzen van de pleisterplaats bezoeken dan het Esmeer. Vriest het Esmeer helemaal dicht dan worden zandgaten in de buurt opgezocht en loopt het aantal Toendrarietganzen terug. Soms blijft een klein groepje slapen op ijs van het Esmeer of het veengebied. Met name het zandwingat aan de Jonkersvaart bij Smilde (1252-11) is een belangrijke alternatieve slaappleaats. Toen deze plas in januari 2001 dichtvoor weken de ganzen uit naar het zandgat Amerika (1221-31) bij Een. De afstand van deze tijdelijk slaappleaats naar de foerageergebieden bedroeg 8 kilometer. Hetzelfde verschijnsel werd in 1994 ook vastgesteld met het verschil dat toen de nabije omgeving van zandgat Amerika als foerageergebied fungeerde. In beide gevallen werden na een dooiperiode de plekken weer verruild voor het Fochteloërveen. Het zandwingat van Oenema BV. (1231-41) is nimmer in trek geweest als slaappleaats, dit terwijl dit zandgat op slechts drie kilometer van het Fochteloërveen ligt. De Toendrarietgans op het Fochteloërveen foerageert in een straal van 9 kilometer gerekend vanaf de meest gebruikte slaappleaatsen in de kern. Wordt de afstand groter dan worden andere slaappleaatsen opgezocht, bijvoorbeeld de vloeivelden van Diependal en het Dwingelderveld. Toendrarietganzen lijken eerder op de slaappleaats te verschijnen naarmate de afstand tot het foerageergebied groter wordt.

Foerageerplaatsen

De foerageerplaatsen liggen rondom het Fochteloërveen. Met name Fochteloo-Tachtig Bunder kan tot de min of meer vaste foerageergebieden worden gerekend. Alle gebieden liggen op een steenworp afstand van de slaappleaatsen. In oktober zijn de meeste ganzen in de ZW hoek aanwezig en op de 80 bunder. Wat voedsel betreft bleek er in 2000-2001 een duidelijke voorkeur voor aardappel-, maïs- en bietenpercelen waarvan een flink deel niet was geoogst. Hoewel geregeld Toendrarietganzen op grasland zijn te zien wordt er lang niet altijd gegeten; het is geliefde plek om uit te buiken. Gras wordt gegeten wanneer het vriest en in de loop van maart wanneer verse sprietjes verschijnen. Voedsel is in het algemeen volop aanwezig. In de buurt van vuilnisbult de Weper werd in januari een week lang gefoerageerd op maïsstoppel en niet geoogste maïs door een groep van 8.000 ganzen. Na het buikje volgegeten te hebben rustten de ganzen op grasland.

Discussie

Betekenis van het Fochteloërveen voor Toendrarietganzen

Het Fochteloërveen en zijn omgeving is van grote betekenis voor de in Drenthe overwinterende Toendrarietganzen. Uitgaande van een wereldpopulatie van 600.000 vogels pleistert soms meer dan 2% van de totale Toendrarietganzenpopulatie in het Fochteloërveen! Vanuit dit oogpunt is er sprake van een internationaal belangrijk gebied.

Net als op het Fochteloërveen worden op de pleisterplaatsen van de Gronings-Drentse Veenkoloniën sinds 1997/1998 grote aantallen geteld. In 1997/ 1998 zijn hier 25.000 en in

1998/1999 bijna 40.000 (SOVON 2000) geteld en ook deze gebieden worden thans gerekend tot het rijtje belangrijkste pleisterplaatsen van Nederland (Koffijberg et al. 1997). Deze ontwikkelingen staan niet op zichzelf. Sinds de jaren zestig en zeventig, heeft het voorkomen zich uitgebreid naar Oost-Groningen, West-Drenthe, noordelijk Noord Holland, het rivierengebied en Peel (Bijlsma et al 2001). Ook in andere heide- en hoogveenterreinen, die vroeger voornamelijk als overwinteringsgebied door de Taigarietgans gebruikt werden, komen tegenwoordig vooral Toendrarietganzen voor. In Drenthe is dit het geval in het Dwingelderveld en rond Diependal, in Overijssel in de Engbertsdijksvennen en in Noord Brabant-Limburg in en rond de Groote Peel.

Foto 2. Foeragerende en invallende Toendrarietganzen, Tachtig Bunder, 13 Februari 1999. *Foraging and incoming Tundra Bean Geese, Tachtig Bunder, 13 February 1999.*

Oorzaken van toename

De vernatting van veengebieden, waardoor aantrekkelijke slaapplekken ontstaan, zou een rol kunnen spelen in de toename van de Toendrarietgans. Nadat bijvoorbeeld het Bargerveen in het oosten van Drenthe weer onder water was gezet, begonnen daar in het begin van de jaren negentig al snel enkele honderden taigaganzen te overwinteren (L.M.J. van den Bergh). Vanaf 1996 hebben de toendraganzen dat gebied in gebruik genomen en overwinteren er vele duizenden tot meer dan 10.000 exemplaren. In het Fochteloërveen heeft het plaatsen van damwanden in ieder geval op grotere schaal geleid tot meer geschikte slaapplekken. Het is interessant om de komende jaren de effecten van een verdere vernatting van het veen te volgen.

Verder heeft het Fochteloërveen een troef achter de hand in de vorm van enkele zandwingaten die in perioden van vorst een alternatief vormen voor de dichtgevroren veenplassen.

In de buurt van het Fochteloërveen liggen voldoende rustige foerageergebieden in de vorm van akkers. Omdat deze landbouwgronden vrij nat zijn, kon er in 1998-2001 niet overal worden geoogst, wat de ganzen een overvloed aan voedsel opleverde. Dit extra voedselaanbod kan een positief effect hebben gehad op het aantal overwinterende Toendrariet ganzen.

Vroege aankomst in de herfst

De vroege aankomst in de herfst staat mogelijk in verband met een verslechterde voedselsituatie in de doortrekgebieden. Zo was er in de herfst van 2000 nauwelijks mais- en bietenland in het Oderbruch in Oost-Duitsland, waar normaliter 150.000-200.000 toendraganzen pleisterden. Dit kan een snelle doortrek veroorzaakt hebben.

Bedreigingen

Doordat er tussen het Fochteloërveen en de landbouwgronden een bufferzone wordt aangelegd, veranderen veel akkers en graslanden in ruige graslanden met veel pitrus. In dergelijke gebieden hebben ganzen weinig te zoeken. De komende jaren zal de bufferzone fors uitgebreid worden. De verwachting is dat als gevolg hiervan het areaal geschikt foerageergebied zal afnemen en dat de ganzen meer worden aangewezen op de akkergebieden van Smilde en Huis ter Heide. Ook hier liggen bedreigingen op de loer. Zo breidt Assen zich in ras tempo uit richting het Fochteloërveen en worden tal van foerageerpercelen opgeslokt door woningbouw. Bovendien bestaat er nog steeds een onzalig plan om een snelwegverbinding vanaf de autoweg Emmen-Drachten richting Assen aan te leggen, dwars door het Smilder foerageergebied.

Letten op ondersoorten

Vanaf het seizoen 1995/1996 nemen in Nederland de aantallen van enkele oostelijke rietgansvormen opzienbarend toe. Het betreft vooral de Oostsiberische Toendrarietgans en de Westsiberische Taigarietgans, terwijl ieder seizoen zeer kleine aantallen van de Oostsiberische Taigarietgans *Anser f. middendorffii* worden gezien. De laatste jaren worden bij het Fochteloërveen steeds vaker groepen, grote toendraganzen, met een zware snavel gezien; waarschijnlijk *A. s. serrirostris*. In 2000-2001 zijn er zeker enkele tientallen van deze ondersoort aanwezig, maar waarschijnlijk gaat het om grotere aantallen. Opletten geblazen dus!

Summary: Increasing numbers of Tundra Bean Geese *Anser serrirostris rossicus* in the Fochteloërveen.

The Fochteloërveen is a large peat moor (2000 ha) in an open agricultural landscape in northwestern Drenthe. Bean geese are foraging on leftovers of potatoe, beet and green maize crops. During periods of prolonged frost they shift to foraging on grassland. The birds use roosting sites on open shallow water in the peat moor, but when these are covered by ice, they shift to deeper waters in nearby sandpits. In 1997-2001, geese were counted weekly on their foraging sites and occasionally at the roost.

Numbers amounted to several hundreds before the winter 1978/79 and increased to 14.000 in 2001, i.e. more than 2% of the estimated world population (Table 1). In recent years the birds seem to arrive earlier in their wintering area (Table 2).

In the 1970s only *Anser fabalis fabalis* was visiting the Fochteloërveen. Presently, this species is rarely seen. Nowadays almost all geese are *A. serrirostris rossicus*, with the occasional small group of *A. s. serrirostris*.

The increase in numbers might be explained by better roosting conditions (higher water table in the peat moor) and several wet summers and autumns in recent years, resulting in an abundant food supply as crops were not harvested.

Literatuur

- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Van Dijk A..J. 1985. Ganzen in Drenthe in de winter 1982/1983 en van 1984/1985. Drentse Vogels 1:34 - 41.
- Feenstra H. 2000. Vogels, zoogdieren, reptielen en amfibieën in het Fochteloërveen 1998 en 1999
- Koffijberg K., Voslamber B. & van Winden E. 1997. Ganzen en zwanen in Nederland: overzicht van pleisterplaatsen in de periode 1985-94. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Meininger P.L., Schekkerman H. & van Romen M.W.J. 1995. Populatieschommelingen en 1%-normen van in Nederland voorkomende vogelsoorten: voorstellen voor standaardisatie. Limosa 68: 41-48.
- Scott D.A. & Rose P.M. 1996. Atlas of Anatidae populations in Africa and Western Eurasia. Wetlands International Publication 41. Wetlands International, Wageningen.
- SOVON Ganzen B en Zwanenwerkgroep 2000. Ganzen B en Zwanentellingen in Nederland 1998/1999. SOVON monitoringsrapport 2000/03, RIZA B rapport BM99.15, Expertisecentrum LNV coproductie 33. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Venema, P. 2001. Wintervogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.

Adressen:

H. Feenstra, Fochteloërveen 10, 8428 RR Fochteloo

L. M. J. van den Bergh, Bieskamp 74, 6651 JN Druten

